

על מצוות החמלה

הגנת כדור הארץ ובעלי החיים
במקורות היהדות

יודע צדיק נפש בהמתו.

משלי י"ב, י'

מאת: לואיס רגנשטיין

על מצוות החמלה

הגנת כדור הארץ ובעלי-החיים במקורות היהדות

לאורך תולדותיו הארוכות והעשירות של העם היהודי, הובלנו בתחומים חברתיים, מדעיים ומוסריים רבים שהשפיעו באופן עמוק על העולם. כיום אנו עומדים בפני אתגרים בעלי חשיבות עצומה, בעיות המסכנות את עצם קיומה של ישראל, של העם היהודי ושל האנושות כולה.

אחת הבעיות הללו היא המשבר הסביבתי העולמי, המאיים לפגוע ביכולתו של כדור הארץ לקיים את מגוון החיים שיצר בו ה'. אין גם ספק שהניצול והסבל שאותם סובלים מיליארדי בעלי-חיים מדי שנה, הן בטבע והן במשקים תעשייתיים, מפריס את עקרונות היהדות ואף אדם מאמין והגון אינו יכול להצדיקם.

על היהדות לטפל בבעיות קריטיות אלו – ואכן, כך היא גם עושה! החל מסיפור הבריאה, דרך משנתם של הנביאים ופרקי תהלים, ועד לחכמת הרבנים והמלומדים לאורך ההיסטוריה, חוזרת הדת העתיקה שלנו שוב ושוב על כך שמוטלת עלינו מחויבות לדאוג ולהגן על כדור הארץ ועל היצורים החיים בו.

העם היהודי יכול להתגאות בחוקים ובמסורות העתיקות שבמשך אלפי שנים הנחילו חמלה ודאגה לבעלי-חיים ודרשו טיפול אחראי ומכבד בברואיו של הקב"ה. היהודים הם העם הראשון בעולם שהעלה על הכתב ואימץ את ההנחיות הללו.

על העם היהודי מוטלת המשימה להיות אור לגויים (ישעיהו מ"ב, ו'; ס', ג'), "**מְלִאכָה כְּהֻנָּה, וְגוֹי קְדוֹשׁ**" (שמות י"ט, ו') ו"**רַחֲמָנִים בְּנֵי רַחֲמָנִים**" (ספר החינוך, תצ"ח). מכך קיבלו היהודים השראה במשך הדורות להוות לעולם דוגמה מוסרית ורוחנית. חמלה כלפי יצורים אחרים היא אחד העקרונות החשובים ביותר שהענקנו לעולם, לצד האמונה באל אחד.

אם נחזור לשורשינו, לנאמר בתנ"ך ולעיקרי האמונה הנצחיים של ההלכה והספרות היהודית, נוכל אולי להיות שוב "אור לגויים". אם נעשה כן, נוכל לעזור להפוך את העולם למקום טוב יותר עבור כל ברואי ה' – וגם עבור בני האדם.

הקונטרס שבפניך נכתב במקור בשנת התשס"ח על-ידי לואיס רגנשטיין מאטלנטה, ארצות-הברית. תורגם לעברית ונערך על-ידי צוות האיגוד היהודי הבינלאומי לצמחונות מירושלים בשנת התשע"ה.

תודות המחבר נתונות לפרופ' ריצ'רד שוורץ ולסטיבן קאופמן מאגודת הצמחונים של אוהיו, שמחקריהם המבריקים לא יסולאו בפז; לקריסטין גוטלבן מהאגודה ההומאנית של ארצות-הברית, לדברה ברגר מהמועצה הבין-דתית להגנת בעלי-חיים וטבע, לקרן דאון ולד"ר רוברטה קלכופסקי מהוצאת מיכה.

מפסוקיו הראשונים של ספר בראשית אנו נוכחים במקום המרכזי של בעלי- החיים בתורה. ביום החמישי בורא אלוקים את הדגים ואת בעלי-החיים האחרים החיים בים (יצורים שתעשיית הדיג מחסלת כיום במהירות בכל אחד מהאוקיינוסים) ואת העופות (שרבים ממיניהם נכחדו מהעולם בידי האדם) – **"וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב"** (בראשית א', כ"א). אלוקים מברך את חיות הים ואת העופות ומצווה עליהן **"פָּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת הַמַּיִם בְּיַמִּים וְהָעוֹף יִרְבַּ בְּאֶרֶץ"** (בראשית א', כ"ב) – וזהו הציווי הראשון בתורה כולה. ביום השישי הוא בורא את חיות הארץ, את הבהמות ואת רמש האדמה – ושוב **"וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי טוֹב"** (בראשית א', כ"ה). וכאשר הושלמה הבריאה הכריז אלוקים על כל מעשה הבריאה כי הוא **"טוֹב מְאֹד"** (בראשית א', ל"א), ללמד שהמערכת האקולוגית שנוצרה היא אידאלית.

הציווי הראשון לבני האדם מופיע בבראשית א', כ"ח: **"פָּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבָּשׁוּהָ, וַרְדּוּ בְּדִגַּת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּה הָרֶמֶשׂת עַל הָאָרֶץ"**. אצל כמה מפרשני התורה ניתן למצוא גישה מסויגת כלפי ההבנה של המונח "רדו" כשליטה שרירותית וללא מצרים. רש"י, למשל, מזכיר שהמלה "רדו" יכולה להיות מלשון רדייה אבל גם מלשון ירידה, והכול תלוי בהתנהגותו המוסרית של האדם: **"זכה" – רודה בחיות ובבהמות; לא זכה – נעשה ירוד לפנייהם והחיה מושלת בו**. ואילו האור חיים מפרש, שבריאת האדם בצלם אלוקים משמעה שהוא נברא באופן שיהיו בו צד הרחמים וצד הדין, ורק שני צדדים אלו הם המכשירים אותו לרדות בבעלי-החיים: **"היות שהבריאה היא בהידמות לבורא בבחינת הרחמים והדין, בדין שיהיה מושל בנבראים, כי יש בו בחינת הרחמים לראוי ולצריך אליו, ולהמית למתחייב בדין"**.

הרב קוק כותב על פסוק זה: **"אין ספק לכל איש משכיל והוגה דעות, שהרדיה האמורה בתורה 'וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש הרומש על הארץ' איננה מכוונת לרדיה של מושל עריץ המתעמר בעמו ועבדיו רק להפיק חפצו הפרטי ושרירות לבו; חלילה לחוק עבדות מכוער כזה שיהיה חתום בחותם נצחי בעולמו של ד', הטוב לכל ורחמי על כל מעשיו, שאמר 'עולם חסד יבנה' (תהלים פ"ט, ג)"** (חזון הצמחונות והשלום א').

התוספתא מזהירה אותנו במיוחד משחצנות ביחס למקומנו בעולם: **"אדם נברא בערב שבת. ולמה נברא באחרונה? שאם תזוז דעתו עליו אומר לו: יתוש קדמך במעשה בראשית"** (תוספתא, סנהדרין ח, ד). ועם זאת, לאדם שמור תפקיד ייחודי, שמתחדד בפרק השני של ספר בראשית: **"וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם, וַיִּנְחָהוּ בְּגֶן עֵדֶן, לְעִבְדָּהּ"**

"וַיִּשְׁמְרָה" (בראשית ב', ט"ו). ואומר על כך המדרש: **"בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את האדם הראשון, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן, וכל מה שבראתי בשבילך בראתי. תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם תקלקל אין מי שיתקן אחריד"** (קהלת רבה ז). ואילו בעלי-החיים? אלו נבראים, בדומה לחווה, כדי להיות לאדם לעזר כנגדו (בראשית ב', י"ז-י"ח) ולא כדי שיהיו כלי לניצול או מושאים לשעבוד.

התפקיד של האדם לשמר את הטבע ולהגן על בעלי-החיים משתקף בסיפור הצלת בעלי-החיים בתיבת נוח. לפי המדרש, שואל אברהם את מלכיצדק: **"כיצד יצאת מן התיבה?" אמר ליה: 'בצדקה שהיינו עושים שם'.** אמר לו: **'וכי מה צדקה היה לכם לעשות בתיבה, וכי עניים היו שם? והלא לא היו שם אלא נח ובניו, ולמי הייתם עושין צדקה?' אמר ליה: 'על הבהמה ועל החיה ועל העוף. לא היינו ישנים, אלא נותנים היינו לפני זה ולפני זה כל הלילה'...**" (מדרש תהלים [בובר] מזמור לו ד"ה [א] לדוד אל).

מאוחר יותר מבטיח אלוקים שהאדמה לא תושמד שוב על ידי מבול, והוא כורת ברית לא רק עם נוח ובניו וזרעם אחריהם, אלא גם עם **"כָּל-נֶפֶשׁ הַחַיָּה... בְּעוֹף בְּהֵמָה וּבְכָל חַיַּת הָאָרֶץ אִתְּכֶם; מִכָּל יִצְאֵי הַתְּבֵה, לְכָל חַיַּת הָאָרֶץ"** (בראשית ט', ח-י"ז). הברית מוזכרת עוד חמש פעמים, ובכל פעם ופעם מודגש שהברית אינה רק עם האדם אלא עם הארץ, עם כל נפש חיה ועם כל בשר אשר על הארץ.

ההערכה לקדושת הטבע, יציר ה', הייתה תמיד חלק חשוב במסורת היהודית. עלינו לברך ברכות מיוחדות שבהן אנו מאדירים את יפי ההרים, את החיות והציפורים היפות, את פריחת העצים באביב, את הקשת בענן ואת הכוכבים הנופלים בשמיים. התלמוד מצווה לברך ברכה מיוחדת על ראיית בריות נאות, כולל בעלי-חיים נאים, כגון חמור, גמל או סוס נאים: "ברוך שכל לו בריות נאות בעולמו" (תלמוד ירושלמי, מסכת עבודה זרה, פרק א, הלכה ט).

הנביא ירמיהו (ח', ז'-ח') וספר משלי (ו', ו'-ו'; ל', כ"ד-כ"ח) מהללים את חוכמת הציפורים, הנמלים ויצורים אחרים, וכך עושה גם איוב, הכותב: "שְׁאֵל־נָא בְּהִמּוֹת וְתִרְךָ, וְעוֹף הַשָּׁמַיִם וְיִגְדֵךְ לָךְ... וְיִסְפְּרוּ לָךְ דְּגֵי הַיָּם. מִי לֹא יָדַע בְּכָל אֱלֹהִים, כִּי יָד ה' עָשְׂתָה זֹאת. אֲשֶׁר בִּידוֹ נִפְשׁ כָּל חַי, וְרוּחַ כָּל בֶּשָׂר אִישׁ" (איוב י"ב, ז'-י'). גם משורר תהלים מצביע על ההתבוננות בטבע ובעולם החי כמקור ליראת השם: "זֶה הֵימָּה גְדוֹל וְרָחֵב יְדֵימָה: מֶה רָבוּ מַעֲשֵׂיהָ, ה'! כָּל־מִכְמָה עָשִׂיתָ, מְלֶאכֶה הָאָרֶץ קִנְיָנָה... יְהִי כְבוֹד ה' לְעוֹלָם" (תהלים ק"ד, כ"ד). ובדומה לכך כותב הרמב"ם ב"מַשְׁנֵה תוֹרָה" (ספר מדע, הלכות יסודי התורה ב' א'-ב'): "בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ — מיד הוא אוהב ומשבח ומפאָר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול..."

תכונותיהן החיוביות של החיות מהוות גם מופת להתנהגות האדם. כך למשל, במסכת אבות: "הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים" (מסכת אבות פרק ה', כ').

בניגוד לתפיסות מערביות עכשוויות, ששמות תהום פעורה בין בני-האדם לבעלי-החיים, ביהדות מושם גם דגש על הקרבה שביניהם. ראינו זאת בגורל המשותף ובברית המשותפת בספר בראשית. ואילו בקהלת (ג', י"ט-כ"א) כתוב: "כִּי מִקְרָה בְּנִי־הָאָדָם וּמִקְרָה הַבְּהֵמָה, וּמִקְרָה אֶחָד לָהֶם — כָּמוֹת זֶה כֵּן מוֹת זֶה, וְרוּחַ אֶחָד לָכָל; וּמִתֵּר הָאָדָם מִן־הַבְּהֵמָה אֵין...". לא רק גורלם של בני-האדם הוא כגורל בעלי-החיים. גם ההשגחה האלוקית עליהם אחת היא: "אָדָם וּבְהֵמָה תוֹשִׁיעַ ה'." מִה־יָקָר חֲסִדָּךְ אֱלֹקִים... (תהלים ל"ו, ו'-ז').

התנ"ך מדגיש שוב ושוב שהטבע משקף את תהילת האלוקים ואת גדולתו. לצד זאת, מצביעים הכתובים על כך שניתנה בידי בני האדם אחריות מיוחדת לשמור על הסביבה הטבעית ולטפל בה. ראינו כבר, כי ההוראה האלוקית "לרדות" בטבע ובבעלי-החיים איננה מכוונת לעריצות ולהתעמרות כלפיהם אלא לאחריות מקודשת של בני האדם על עולם הטבע. באופן אירוני, לאורך ההיסטוריה, נעשה שימוש לרעה דווקא בהנחיה מקראית זו כדי לפגוע ולהרוס במקום להגן ולשמר.

בניגוד לאלה הטוענים שכדור הארץ שייך לבני האדם, בספר ויקרא (כ"ה, כ"ג) מכריז הקב"ה, "כִּי גֵרִים וְתוֹשְׁבִים אַתֶּם עַמִּי." באופן דומה, משורר תהלים מציין שהארץ שייכת לא לאדם אלא לה': "לֵה' הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהּ, תָּבֵל וַיִּשְׁבִּי בָהּ" (תהלים כ"ד, א'). גם בספר דברים (י', י"ד) כתוב: "הֵן לֵה' אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וְהַשָּׁמַיִם, הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר בָּהּ". כל היצורים החיים שייכים לאלוקים, ואכן נכתב בתהלים, נ', י'-י"א: "כִּי לִי כָל חַיָּתוֹ יָעַר, בְּהִמּוֹת בְּהִרְיֵי־אֶלֶף. יַדְעָתִי כָל־עוֹף הָרִים, וְזִיז שְׂדֵי עַמִּי." בדברי הימים א' (כ"ט, י"א) שר דוד המלך שיר תודה לה', ואומר: "כִּי כָל בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ, לָךְ ה'".

ביטוי יפה במיוחד לעמדה זו נתן ר' שמשון רפאל הירש:

"לא לך היא הארץ, אלא אתה נתון לה. עליך להוקירה כאדמת קודש לראות בכל יצור — יצור ד' ואח לך, לאהוב אותו ולעזור לו במלוי יעודו לפי רצון ד'. על כן משתקף כל נברא בעיני רוחך, על כן מתרגשים מיתרי לבבך עם כל צעקת שבר, ועם כל קריאת גיל בעולם; על כן ישמח לבך עת הנצנים נראו בארץ, ותתאבל עם כל פרח נובל... כולם שאולים הם לך, וכולם יופיעו פעם לפני כסא ד' כדי להעיד לטובתך או נגדך, אם הזנחתם או השתמשות בהם, לקללה או לברכה".

(ר' שמשון רפאל הירש, אגרות צפון - י"ט מכתבים על היהדות, בני ברק תשכ"ז, מכתב רביעי, עמ' מו-מח).

עמדה מרחיקת לכת במיוחד בנוגע למעמדו של האדם בבריאה אנו מוצאים במורה נבוכים של הרמב"ם: "בעיני הדעה הנכונה בהתאם לאמונות התורה, והמתאימה לדעות העיוניות, היא שאין להאמין שכל הנמצאים הם בשביל מציאות האדם, אלא אף שאר הנמצאים מכוונים לעצמם ולא בשביל דבר אחר" (מורה נבוכים, מהדורת שוורץ, חלק שלישי, פרק י"ג).

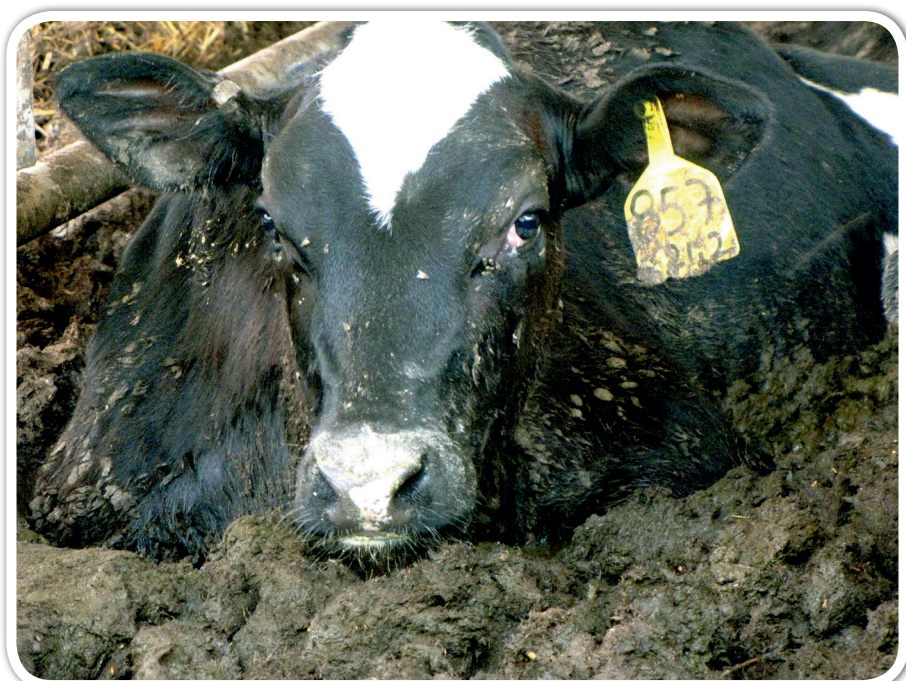
חובתם של בני האדם להגן על הסביבה היא נושא נוסף החוזר על עצמו לאורך התנ"ך, לעתים קרובות תוך התייחסות לאותן בעיות שאנו חווים כיום: השמדת בעלי-חיים וסביבתם; זיהום המזון, האוויר והמים.

בספרי ירמיהו (ט', ט"ז-י"א) וחבקוק (ב', י"ז) מזהיר אלוקים מפני הרס הטבע ובעלי-החיים. חבקוק מתריע במיוחד מפני "שֶׁד בְּהֵמוֹת". בשני המקרים יהיה העונש בכך ש"אֲבֵדָה הָאָרֶץ, וְנִצָּתָה כַּמִּדְבָּר מִבְּלִי עֹבֵר" - בדיוק כפי שאנו עושים היום לשטחים המעובדים והפתוחים ולאוקיינוסים.

התנ"ך מתייחס לעצים וליערות בהערכה מיוחדת ואחד הדברים הראשונים שמצווה אלוקים על בני ישראל לעשות לאחר שייכנסו לארץ המובטחת הוא לנטוע עצים ולאפשר להם, בקיום מצוות ערלה, לגדול לפני אכילת פירותיהם (ויקרא י"ט, כ"ג). את אחת התקנות הראשונות והמשמעותיות ביותר בעולם בנושא השמירה על הטבע ניתן למצוא במצווה האוסרת על השחתת עצי פרי גם בעת מלחמה נגד ערים (דברים כ', י"ט-כ'). חז"ל הרחיבו את החוק המקראי הזה לכדי איסור כולל ("בל תשחית") על השמדה או הריסה מיותרות של כל דבר מועיל. דאגתם של חכמי התלמוד לסביבה משתקפת גם בחובה לבנות משטחי דיש ומפעלי עיבוד עורות הרחק מחוץ לעיר כדי למנוע זיהום של ריחות ושל מוץ (בבא בתרא ב', ח'). לכל אורך התנ"ך מדגישים הכתובים את הכבוד שעל בני האדם לרכוש לקרקע, ומעבירים מסר חשוב בנושאי שימור, תוך אזהרה שלא לנצל את הקרקע יתר על המידה ולבזבז את משאבי הטבע. מצוות השמיטה, כפי שהיא מובאת בספר ויקרא פרק כ"ה, היא אחד הביטויים המרתקים לכך. שנת השמיטה היא שבת שבתון לארץ. תנובת הארץ בשנת השמיטה משמשת את כל יושבי הארץ, ובמקרה זה מזכירה התורה לא רק את הבהמות המבויתות אלא גם את חיות הבר: "וְהָיְתָה שִׁבַּת הָאָרֶץ לָכֶם לְאֵכְלָהּ, לָדָ וּלְעֶבְדָּהּ וּלְאִמָּתָהּ, וּלְשֹׁכֶיהָ וּלְתוֹשֵׁבָהּ הַגֵּרִים עִמָּךְ. וּלְבִהֶמְתְּךָ וּלְחִיָּה אֲשֶׁר בָּאֲרָצְךָ, תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לְאָכְלָהּ" (ויקרא כ"ה, ו'-ז').

הכתוב בויקרא (כ"ו, ג'-ו') מזכיר את החשיבות שהקנה אלוקים לאדמה ולטבע ואת הבטחתו שאם בני האדם יצייתו למצוותיו תגמול להם על כך הארץ: "אִם בְּחֻקָּי תֵּלְכוּ וְאֵת מִצְוֹתֵי תִשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם. וְנָתַתִּי גִשְׁמִיכֶם בְּעֵתָם, וְנָתַתִּי הָאָרֶץ יְבוּלָהּ וְעֵץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פְּרִיָּו. וְהָשִׁיג לָכֶם דִּישׁ אֶת בְּצִיר, וּבְצִיר יִשָּׂי אֶת זֶרַע, וְאָכַלְתֶּם לֶחְמֶכֶם לְשָׂבַע וַיִּשְׂבְּתֶם לְבָשָׂח בָּאֲרָצְכֶם. וְנָתַתִּי שְׁלוֹם בָּאָרֶץ..."

וכך, כאשר כדור הארץ עומד בפני משבר אקולוגי בממדים שלא נראו כמותם, בעיקר בשל פעילות בני האדם שהיא כה הרסנית עד שהיא מאיימת על מערכות התמיכה הביולוגיות והאקולוגיות הקריטיות של כדור הארץ, מספקת היהדות גישה אפקטיבית לטיפול בבעיות המאיימות על עתידנו.

התורה מחייבת אותנו לכבד את בעלי-החיים, ולאפשר להם חיים טובים. בעשרת הדיברות עצמם אנו מוצאים את האיסור להעביד את חיות המשק בשבת (שמות כ', י'; דברים ה', י"ד). התורה מדגישה (שמות כ"ג, י"ב) שמטרת הציווי היא לאפשר לבעלי-החיים מנוחה, ורש"י (בעקבות מכילתא דרבי ישמעאל לפרשת משפטים) מסיק מכך, שאין לכלוא את בעלי-החיים בתוך הרפת או האורווה אלא לאפשר לו ליהנות ממרעה בחוץ: "למען ינוח שורך וחמורך – תן לו נייח; להתיר שיהא תולש ואוכל עשבים מן הקרקע או אינו אלא יחבשנו בתוך הבית? אמרת אין זה נייח אלא צער". השולחן ערוך מקדיש סימן שלם למצוות המנוחה של בעלי-חיים בשבת (אורח חיים, סימן ש"ה). מצווה זו היא, ככל הנראה, החוק הראשון בהיסטוריה האנושית, שדורש יחס מתחשב כלפי בעלי-חיים – רעיון שעמנו הנחיל לעולם לראשונה לפני 3,500 שנה.

החובה לאפשר לבעלי-החיים מנוחה בשבת היא רק אחת ממכלול של מצוות, בהן אנו נדרשים לא רק להימנע מגרימת צער בעלי-חיים, אלא להתערב באופן אקטיבי כדי להקל על סבלם ולספק את צרכיהם. שורה של מצוות בתורה נוגעת לשימושים החקלאיים שנעשו בבעלי-חיים בימי אבותינו, ומטילה מגבלות על שימושים אלו. אין למנוע מהשור לאכול מהחיטה בעת הדיש (דברים כ"ה, ד'). אין לאלץ בעלי-חיים בעלי גודל וחוזק שונים לעבוד יחד בחריש (דברים כ"ב, י', וראו פירוש ראב"ע על אתר: "והשם חמל על כל מעשיו, כי אין כח החמור כח השור"). יש לפרוק את משאו של בעלי-חיים שקרס תחת המשא, אף אם בעלי-החיים שייך לשונאך (שמות כ"ג, ה'). החובה להציל בעלי-חיים הנתון בסכנה חלה גם בשבת, וגוברת על הלכות מדרבנן הנוגעות לשמירת השבת: "בהמה שנפלה לאמת המים, אם המים עמוקים ומפני כך אינו יכול לפרנסם במקומם, מביא כרים וכסתות ונותן תחתיה משום צער בעלי-חיים אף-על-פי שמבטל כלי מהיכנו" (שו"ע אורח סימן ש"ה סע' יט). חכמינו הורו עוד כי על אדם לדאוג למאכל לבעלי-החיים שברשותו קודם שיאכל בעצמו: "דאמר רב יהודה אמר רב: אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו, שנאמר: 'ונתתי עשב בשדך לבהמתך', והדר 'ואכלת ושבעת' (דברים י"א, ה')". (תלמוד בבלי ברכות, מ' ע"א). בתלמוד נאמר גם שאסור שיהיו לאדם בעלי-חיים אם אינו יכול להאכיל ולטפל בהם באופן נאות (תלמוד ירושלמי, מסכת כתובות, פרק ד', דף כ"ט, ב'; תלמוד ירושלמי, מסכת יבמות, פרק ט"ו, דף ע"ח, א).

קיצור שולחן ערוך מסכם את המצווה בכך ש"אסור מן התורה לצער כל בעל חי. ואדרבא, חייב להציל כל בעל חי מצער, אפילו של הפקר ואפילו של נכרי" (קיצור שולחן ערוך קצ"א).

ר' שמשון רפאל הירש פותח את הפרק בספר חורב על מצוות צער בעלי-חיים בדברים שכוחם לא קהה עם הזמן: "אין יצורים בעולם שכה נדרש למו דבר ה' זה, להיות למגן ולמחסה בעדם מפני שרירות לבב האנשים, כמו אלה היצורים, שהמה אמנם דומים לבני אדם ברגשות ונטיות שונים, גם נוחים להתפעל, הלא המה 'בעלי-חיים', שהם מסורים לעבוד את האדם בגופם ובכחות גופם. והנה ביחסו אל בעלי-חיים האלה העובדים תמיד את עבודתו ישכח האדם בנקל כי גם עורק (מוסקעל [שריר]) בעלי-החיים הנפצע יתפלץ ויתנוודד גם הוא, כמו עורק האדם, כי מיתר (נערף [עצב]) בעלי-החיים כמו מיתר האדם, הנפגע ע"י כאב וצער, יחלה ויחלש, כי כאדם כבהמה גם היא תחוש ותרגיש כל חתוך, דחיפה, הכאה, כובד עמל רב, פחד ובהלה, רעב וצמאון – האדם ישכח את זאת – ולעתים, אם מאהבת עצמו, אם להפיק זממו, אם בבלי דעת – או לפעמים, גם בגלל תאוה נמקזה ואכזריות לבב, יבוא האדם לענות נפש בהמתו" (ר' שמשון רפאל הירש, ספר חורב, מערכת החקים ה', א').

על המצווה עצמה כותב ר' שמשון רפאל הירש כי התורה מחייבת אותנו לא רק להימנע מלגרום כאב וצער לבעלי-חיים ללא צורך, אלא גם להחיש עזרה ככל יכולתנו כאשר אנו רואים בעלי-חיים כואב וסובל, אף ללא אשם מצדנו ומבלי שאנו הבאנו עליו את מכאוביו. אנו מחויבים להקל על מכאוביו וצערו.

כפי שהקדוש ברוך הוא מרחם על האדם, כך יש לו חמלה על חיות השדה ועל הציפורים שבשמים.

בפרק האחרון של ספר יונה (ד', י"א) מתואר כיצד אלוקים מחליט למנוע חורבן מהעיר נינווה, בשאלו: "וְאֵנִי לֹא אָחֹס עַל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדֹלָה, אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הֲרֵבָה מְשִׁתִּים-עֹשֶׂה רְבוֹ אָדָם, אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יָמִינוֹ לְשִׁמְאֻלוֹ, וּבְהֶמָּה רְבָה". בתהלים ל"ו נאמר, "אָדָם וּבְהֶמָּה תוֹשִׁיעַ ה'". מה־יָקָר חֲסָדָךְ, אֱלֹהִים". ובתהלים קמ"ה, ט' נאמר "וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו". בשחרית של שבת נכללת הברכה "אֱלֹהֵי כָּל בְּרִיּוֹת [...] הַמְּנַהֵג עוֹלָמוֹ בְּחֶסֶד וּבְרִיּוֹתָיו בְּרַחֲמִים", ובשבת מזמרים גם את המלים "נִשְׁמַת כָּל חַי תִּבְרָךְ אֶת שְׁמֶךָ ה' אֱלֹהֵינוּ".

מדרש תנחומא מרחיב עד כמה חומל אלוקים על אדם ובהמה כאחד: "אדם עולה לספינה ועמו בהמה, ואם עמד סער בים, מה הם עושין, משליכין את הבהמה לים, ומקיימין את האדם, לפי שאינן מרחמין על הבהמה כשם שמרחמין על האדם, אבל הקב"ה אינו כן, שכשם שהוא רחמן על האדם, כך מרחם על הבהמה. תדע לך שהוא כן, שבשעה שבקש הקב"ה לאבד עולמו בדור המבול בשעה שחטאו, שקל את האדם כנגד הבהמה, שנאמר 'וַיֹּאמֶר ה' אִמְחָה [מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה]' [בראשית ו', ז], וכשבא להתרצות כשם שנתרצה לבני אדם וריחם עליהם, כך ריחם לבהמה, ממה שקראנו בענין 'ויזכור אלוקים את נח [ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתיבה]' (מדרש תנחומא בובר נ"ח, ז; ובדומה לכך תנחומא [ורשה] נ"ח, סימן ו').

החמלה האלוקית על בעלי-חיים היא מופת לחיקוי עלידי האדם: "הדמה לו, מה הוא רחום וחנון, אף אתה רחום וחנון" (מסכתות קטנות, מסכת סופרים ג', י"ז ועוד). במשלי י"ב, י' נרמז שיש שני סוגים של התחשבות בבעלי-חיים: "יִוְדָע צְדִיק נֶפֶשׁ בְּהֶמְתּוֹ; וְרַחֲמֵי רְשָׁעִים – אֶכְזָרִי". וכיצד רחמי הרשע אכזריים הם? המלבי"ם מבאר שרחמי הרשע אינם מכוונים לסבלו של בעל-החיים, אלא לתועלת שאפשר יהיה להפיק ממנו אם יקבל יחס טוב יותר: "הצדיק הוא המתנהג עפ"י חוקי הצדק, ולא לבד שנוהג על פי החוקים האלה עם בני-אדם, כי גם עם בהמתו נוהג בחוקים האלה, ויודע תכונת נפשה לתת לה מזונותיה בעת הראוי וכפי הראוי, ושלא יכביד מלאכתה יותר על יכולתה, שגם זה מחוקי החכמה והצדק, כמו שנאמר 'ונתתי עשב בשדך לבהמתך' ואחר-כך 'ואכלת ושבעת' [דברים י"א, ט"ו], וצער בעלי-חיים דאורייתא... אבל הרשע שאינו מתנהג כפי חוקי הצדק ונוהג הפך מהם, גם אם תראה ממנו מדת הרחמים הוא מצד האכזריות הנסתר בו, למשל שירחם על האדם הכבוש

תחת ידו ולא יהרגנו כדי שיכבשנו לעבד לצרכו, שירחם על בהמתו ויוסיף במאכלה כדי שיכביד עליה עבודה ביתר שאת, כי הרחמים שלו שרשו הנאת עצמו מפני הצורך שיש לו בדבר ההוא" (מלבי"ם בפירושו למשלי י"ב, י').

המסורת היהודית החשיבה את משה ואת דוד המלך כראויים להנהיג את העם שכן כרועים הם התייחסו לצאן שרעו בחמלה ובהתחשבות (שמות רבה פרשה ב', ב'). גם סיפור רבקה (בראשית כ"ד, י"ט) מדגיש את החשיבות הטמונה ביחס אכפתי לבעלי-חיים, יחס שמשקף אופי טוב. כשרבקה דואגת לעשרה גמלים צמאים של עבד אברהם ושואבת מים עבורם, הדבר מראה שהיא מתאימה להיות אשת בנו של אברהם, יצחק.

באופן דומה, אלוקים משתמש בסיפור של גזילת כבשת הרש, כאמצעי להדגים לדוד המלך את הרוע הטמון בהריגת אדם ולקחת אשתו. מעניין במיוחד היחס של הרש אל כבשתו כפי שמתאר אותו הנביא נתן: "וְלָרֶשׁ אֵי-כָל, פִּי אִם-כִּבְשָׁה אֶחָת קִטְנָה אֲשֶׁר קָנָה וְיָחִיָּהּ, וְתִגְדֹּל עִמּוֹ וְעַם-בָּנָיו יַחְדָּו; מִפְתּוֹ תֹאכַל וּמִכֶּסֶף תִּשְׁתֶּה וּבְחִיקוֹ תִשְׁקָב, וְתִהְיֶילוּ בָּבֶת." (שמואל ב' י"ב, ג'). וכשיעקב קורא לשנים-עשר בניו – המייצגים את שנים-עשר השבטים – ננזפים שמעון ולוי בחומרה על כך שהטילו מום בשור (בראשית מ"ט, ו'-ז').

בפסיקה ההלכתית ניתן למצוא שגם מעשים שאינם אסורים מכוח מצוות צער בעלי-חיים, העולם נמנעים מהם משום אכזריות (רמ"א, אבן העזר, סימן ה'). גילויים של חמלה ושל התנכרות עשויים להיות אף בסיס לשכר ועונש – כפי שאנו לומדים מהסיפור על רבי יהודה הנשיא: "ייסורים של רבי עלידי מעשה שגרם הוא עצמו באו, ועל ידי מעשה אחר הלכו. על ידי מעשה באו, מה הוא? עגל אחד שהוליכו אותו לשחיטה, הלך תלה [העגל] ראשו בתוך כנף [בגדו] של רבי ובכה. אמר לו [רבי יהודה הנשיא אמר לעגל]: לך, לכך נוצרת [כלומר, נוצרת כדי שבני-אדם יאכלו את בשרך]. אמרו [משמים]: הואיל ואינו מרחם – שיבואו עליו ייסורים. ועל ידי מעשה [אחר] הלכו [ייסוריו] – יום אחד הייתה שפחתו של רבי מטאטאה את הבית, היו מונחים שם בני חולדה [= גורים של חולדה] והייתה מטאטאה אותם. אמר לה: הניחי להם, [הרי] כתוב: 'ורחמיו על כל מעשיו' [תהלים קמ"ה, ט']. אמרו [משמים]: הואיל ומרחם – נרחם עליו" (תלמוד בבלי, בבא מציעא, פ"ה ע"א).

ההיסטוריון האירי ו' לקי (W.E.H Lecky, 1838-1903) כתב בספר המופת שלו, "היסטוריה של המוסר באירופה, מאוגוסטוס ועד שרלמאן" (1869) ש"הכותבים

הרבניים היו יוצאי דופן בדגש הרב ששמו על חובת היחס הטוב לבעלי-החיים". הוא מציין שליהודים יש את ההיסטוריה הארוכה ביותר מכל העמים בתחום זה, ו"החמלה הזו כלפי בעלי-החיים, שהנה אחת התכונות היפות ביותר בתנ"ך, בולטת בין השאר במצוות 'לא־תִקַּח שׁוֹר בְּדִישׁוֹ' (דברים כ"ה, ד') וכן 'לֹא־תִקַּח שׁוֹר וּבִקְהָמָר יִתְּנוּ' (דברים כ"ב, י'). הוא מתייחס לאירוניה הטמונה בכך שהמצווה היהודית לאפשר לשור לאכול בעת עבודת השדה כבר הייתה בת 2,500 שנה כאשר בסיציליה של המאה ה-18 היו איכרים שעובדים בכרמים חוסמים את פיות השוורים כדי שלא "יגנבו" את הענבים.

שני כתבים חשובים מימי הביניים מדגימים את מסורת החמלה הזו.

ב"ספר חסידים" מהמאה ה-12 או ה-13 חוזר המחבר ר' יהודה החסיד מספר פעמים על איסור צער בעלי-החיים ועל העונש הצפוי למתעללים בבעלי-החיים. כך, למשל, נאמר שם: "אף אם עשה צער לבהמה בחנם כמו שמשים עליה משאוי יותר מכדי הראוי ומכה אותה והיא אינה יכולה ללכת, בא לדין על שציער בעלי-חיים. וכן המושכים אזני החתולים להשמיע צעקתם הם חוטאים. גם דרשו חכמים: ביום ההוא אכה כל סוס בתמהון ורוכבו בשגעון. עתיד הקב"ה להפרע עלבון סוסים מרוכביהם על שהכו אותם במגפיים" (ספר חסידים [נוסח בולוניה] מ"ד). באזכור אחר, המתייחס לפטוק מתהלים "יִדְעַ צִדִּיק נֶפֶשׁ בְּהֵמָתוֹ; וְרַחֲמֵי רְשָׁעִים – אֶכְזְרִי." מסופר על אדם רחמן, שמאפשר לסוסו לצאת למרעה, מאכילו כראוי ומעבירו כפי יכולתו, ועל אדם אכזר שמרעיב את סוסו, מכה אותו באכזריות, ומרעיב גם את עבדו ושפחתו. האדם האכזר מבקש לקנות את סוסו של הרחמן וזה מסרב: "לא הייתי מוכרה לך בדמים יקרים, ויותר ברצון אתן לאחר שאינו אכזר בזול מאשר אתננו לך" (ספר חסידים [נוסח פארמא] קמ"ב).

ואילו הרמב"ם בספרו מורה נבוכים מסביר את מצוות "אותו ואת בנו" ו"שילוח הקן" בהתחשבות בצערם של בעלי-החיים:

"ומכיוון שהצורך במזון טוב הביא להריגת בעלי-החיים, היתה כוונה למיתה הקלה לו ביותר, ונאסר לענותו בשחיטה פסולה, לנחור אותו או לחתוך ממנו איבר כמו שהבהרנו. כן נאסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד בתור סייג והרחקה פן יישחט הַזֶּלֶד לנוכח האם, דבר שיש בו צער גדול מאוד לבעלי-החיים, שכן אין הבדל בין צער האדם וצער שאר בעלי-החיים, מפני שאהבת האם לילדה וגעגועיה אליו אינם נמשכים אחר השכל אלא אחר פעולת הכוח המזדמה הנמצא ברוב בעלי-החיים כמו שהוא נמצא באדם. דין זה מיוחד לשור ושה, מפני שהם המותרים לנו באכילה מבין בהמות הבית, ושמקובל לאוכלם לרוב, ובהם מכירה האם מי הַזֶּלֶד.

זה גם הטעם לשילוח הקן, מפני שברוב המקרים הביצים שנדגרו והגוזלים הצריכים לאם אינם ראויים לאכילה, וכאשר משחררים את האם והיא בורחת לבדה, אין היא מצטערת לראות את הגוזלים נלקחים. וברוב המקרים זה עשוי להביא לעזיבת הכול, שהרי לרוב אין הנלקח ראוי לאכילה. ואם התורה מתחשבת בייסורים נפשיים אלה בבהמות ובעופות, על אחת כמה וכמה בפרטי מין האדם בכללותו!" (מורה נבוכים ג', מ"ח [מהדורת שורץ, כרך ב', עמ' 635-636]).

בנוסף כתב הרמב"ם: "דברם צער בעלי-החיים דאורייתא על סמך דברו 'על מה הכית את אתנך' (במדבר כ"ב, ל"ב) בא להביאנו לידי שלמות, כדי שלא תהיינה מידותינו מידות של אכזריות ולא נכאים לשווא, ללא תועלת, אלא נתכוון לרחם ולחמול – אף על איזושהי חיה המזדמנת במקרה – אלא בשעת הצורך: 'כי תאוו נפשך לאכל בשר' (דברים י"ב, כ'), ולא נשחט מתוך אכזריות או לשם משחק" (מורה נבוכים, ג', י"ז [מהדורת שורץ, כרך ב', עמ' 482]).

לפני אלפי שנים, כאשר נקבעו כללים לגידול ולשחיטה של בעלי-חיים במשקים, החוקים היהודיים היו מתקדמים באופן יוצא דופן לזמנם. מטרתם המקורית הייתה באופן ברור לוודא שיצורים אלה לא יהיו נתונים לכאב ולסבל מיותרים. אבר מהחי נאסר עוד בשבע מצוות בני נוח, ואילו השחיטה הכשרה דורשת הקפדה מושלמת על חדות הסכין, כדי להימנע מגרימת סבל מיותר לחיה הנשחטת. כלשונו של הרמב"ם "מכיוון שההכרח מביא לאכילת בעלי-חיים, כוון למוות הקל ביותר יחד עם קלות הביצוע. שכן אי-אפשר לערוף אלא בחרב או כיוצא בה, ואילו לשחוט אפשר בכל דבר, ולהקלת המוות התנו שהסכין תהיה חדה" (מורה נבוכים ג', כ"ו [מהדורת שורץ, כרך ב', עמ' 514]). רבנים רבים נוספים חוזרים על כך שטעם דיני השחיטה הוא במניעת צער בעלי-חיים, וביניהם הרמב"ן (בפירושו לבראשית א', כ"ט) והחתם סופר (או"ח סימן נ"ד). ואילו בספר החינוך נכתב: "ועוד נאמר בטעם השחיטה מן הצוואר ובסכין בדוק, כדי שלא נצער בעלי-החיים יותר מדי, כי התורה התירן לאדם למעלתו לזון מהם ולא לצערן חנם" (ספר החינוך, מצווה תנ"א).

בנסיבות מסוימות, כאשר לא מקפידים למנוע מבעלי-החיים פחד ומצוקה בעת שחיטתם, הדבר עשוי אף להטריף את הבשר: "[כאשר הריאה] צמקה כולה, אם מחמת בני אדם שהפחידוה כגון ששחטו אחרת לפניו וכיוצא בזה, טריפה; ואם בידי שמים, כגון שפחדה מקול רעם או ראתה זיקים וכיוצא בזה, או מפחד שאר בריות כגון מקול שאגת אריה וכיוצא בזה, כשרה" (שולחן ערוך, יורה דעה, סימן ל"ו, סעיף י"ד).

עצם האכילה של בשר מותרת, מאז ימי נוח, אולם מקורותינו מתייחסים אליה בביקורת, ומדגישים שאין להרבות בה. תחילה הותר לבני ישראל לאכול בשר אך ורק כחלק מהקרבת הקרבנות. ההיתר לאכול "בשר תאוה", המופיע בדברים י"ב, כ'-כ"ח, פורש כהיתר מוגבל, שתנאים לצדו. בתלמוד (חולין פ"ה, ע"א) אנו מוצאים שההיתר הוא רק לאכול מהצאן והבקר השייכים לאדם עצמו, ותוך הקפדה לא לכלותם: "'כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך' - למדה תורה דרך ארץ, שלא יאכל אדם בשר אלא לתאבון. יכול ייקח מן השוק ויאכל? תלמוד לומר 'וזבחת מבקר ומצאנך'. יכול יזבח כל בקר ויאכל את כל צאנו? תלמוד לומר, 'מבקר' ולא כל בקר; 'מצאנך' ולא כל צאנך".

ההיתר לאכול "בשר תאוה" קשור בכך שבעת שבני ישראל יושבים בארץ ישראל, וה' מרחיב את גבולם, בית-המקדש רחוק מהם. פשט הכתובים הוא שיש

קושי מעשי להגיע לבית-המקדש ולהעלות זבחים, על מנת לאכול בשר, ומתעורר הצורך לאכול אותו במקום מושבו של אדם. אולם הכלי יקר מפרש את הדברים אחרת: ההיתר לאכול בשר תאוה אינו נובע מהקושי הטכני להגיע לבית-המקדש, אלא התאוה עצמה מקורה בריחוקו של בית-המקדש ושל מורא שמים שהוא משרה: "מן המקדש נמשך שיהיה עליך מורא מלכות שמים, אמנם כי ירחק ממך המקום גורם לך שרחוק ה' מכליותך על כן כל היום תתאוה תאוה גם בוש לא תבוש מלומר אכלה בשר. הנני מתיר לך הדבר וזבחת מבקר וגו' כאשר צויתך לא בכל עת כי אם לפרקים בעת התגברות התאוה... שאם ירגיל האדם עצמו לאכול מן הבהמות המצויים אתו בבית שור כשב או עז כל היום יתאוה תאוה וירגיל עצמו באכילתו דבר יום ביומו". את האיסור על אכילת הדם, המופיע גם בפרשה זו, ומשולב בהבטחה "למען ייטב לך ולבניך אחריו" מפרש הכלי יקר: "לפי שאמרו המפרשים שהדם מוליד אכזריות בגוף האוכל טבע האב נמשך גם לבנים יהיו תולדותיהם כיוצא בהם, לכך אמר כשלא תאכל הדם ייטב לך ולבניך אחריו..."

הרב קוק מצא בפסוקים אלו היתר שגערה בצדו, וששמילא לא יידרש עוד משיגבר האדם על תאוותיו הפסולות: "בבוא היתר התורה לאכילת בשר, אחרי קדושת המצות במתן תורה, האריכה בהצעת הדברים: 'ואמרת אוכלה בשר, כי תאוה נפשך לאכול בשר, בכל אות נפשך תאכל בשר'. יש כאן גערת-יחכם נסתרת והערה גבולית. כלומר, כל זמן שמוסריותך הפנימית לא תקוץ באכילת בשר בעלי-חיים, כמו שכבר אתה קץ מבשר אדם, שעלי-כן לא הוצרכה תורה לכתוב עליו איסור מפורש, שאין האדם צריך אזהרה על מה שקנה לו כבר מושג טבעי בזה. שזהו כמפורש, שבבוא התור של מצב המוסרי האנושי לשקץ בשר בעלי-חיים מפני הגעל המוסרי שיש בו, הלוא אז לא תאוה כלל נפשך לאכול בשר ולא תאכל, שהרי 'דברי תורה נדרשים מכלל לאו הן ומכלל הן לאו' (ספרי ורש"י דברים י"א) (חזון הצמחונות והשלום ג').

העולם האידאלי שאותו מציירים הנביאים הוא עולם שבו בני אדם וחיות חיים יחדיו בשלום ובשלווה. הושע (ב', כ') מנבא שאלוקים יכרות ברית עם בעלי-החיים כדי להגן עליהם: "וְכָרַתִּי לָהֶם בְּרִית, בַּיּוֹם הַהוּא, עִם־חֵית הַשָּׂדֶה וְעִם־עוֹף הַשָּׁמַיִם וְרֶמֶשׂ הָאֲדָמָה; וְקָשַׁת וְחֶרֶב וּמִלְחָמָה אֲשָׁבוּר מִי־הָאָרֶץ, וְהַשְׂכָּבִתִּים לָבֶטֶחַ." במקביל חוזה איוב (ה', כ"ג) יום שבו יחיה האדם בשלום עם הטבע: "כִּי עִם־אֲבְנֵי הַשָּׂדֶה בְּרִיתִי; וְחֵית הַשָּׂדֶה, הַשְּׁלָמָה־לָּהּ." הנביא ישעיהו (י"א, ו'-ט') מתאר כיצד ייכללו גם בעלי-החיים בברכות השלום והשלווה שיוענקו לארץ האידאלית: "וְגַר זָאֵב עִם־כֶּבֶשׂ, וְנֹמֶר עִם־גְּדֵי יֶרֶבֶץ; וְעֹגֵל וְכַפִּיר וּמָרִיא יִחָדּוּ... לֹא־יָרֵעוּ וְלֹא־יִשְׁחָתוּ, בְּכָל־הָר קָדְשִׁי: כִּי־מִלְאָה הָאָרֶץ, דָּעָה אֶת ה'".

הרב קוק רואה בהיתר לאכול בעלי-חיים היתר זמני, מעין פשרה שהיא תוצאה של חולשת האדם. להיתר זה נלווים כללים רבים המגבילים את אכילת הבשר ומדגישים את הבעייתיות שבה. אולם באחרית הימים, יתבטל ההיתר הזה: "ובבוא האנושות למטרת אשרה וחופשה השלם, בבואה עד מרום פסגת ההשלמה של דעת אלוקים צרופה, אל קדושת החיים המלאים בצביונם, אז יגיע תור 'הערת השכל' שהוא בבנין נוסד על יסוד 'הערת התורה' שקדמתה לכלל האנושיות, ויכיר אז האדם את יחשו אל חבריו ביצירה בעלי-החיים כולם, איך הוא ראוי להיות מצד המוסר הטהור שאיננו נזקק עוד לויתורים של דוחק, לצירוף של מדת הרחמים עם מדת הדין ביחש אליו הפרטי, לויתורים שלא דברה בהם תורה אלא כנגד יצר הרע, כי אם ללכת באורח טוב מוחלט, 'וכרתי להם ברית ביום ההוא עם חית השדה ועוף השמים ורמש האדמה, וקשת וחרב ומלחמה אשבור מן הארץ'" (חזון הצמחונות והשלום ר').

© יואב בן דב

תעשיית החי המודרנית מציבה בפני כל יהודי מציאות שאבותינו לא היו מדמיינים. מעשי האכזריות שהיו מקובלים בימי קדם ושהתורה אסרה עליהם, כגון העבדתם של בעלי-החיים או כליאתם בשבת, חסימת שור בדישו, גזילת אפרוחים לנגד עיני אמם או העמסת חמור במטען עודף - כל אלו מתגמדים מול האכזריות השיטתית שמאפיינת את תעשיות החי שהתפתחו בצפון אמריקה ובמערב אירופה במאה העשרים, ושהתפשטו משם לעולם כולו, וגם לישראל.

כמעט כל בעלי-החיים המשמשים היום לתעשיית המזון אינם יוצאים לעולם לשדה הפתוח. הם גדלים בסככות צפופות ומזוהמות, בתנאים שלא מאפשרים להם לממש כמעט אף אחד מצרכיהם הטבעיים - לעתים אף לא להניע את גופם. עגלים מופרדים מאמותיהם דרך שגרה, ולתרנגולות כלל לא מאפשרים לדגור על ביציהן. גופם של בעלי-החיים עוות לצורכי התעשייה, עד שהוא הופך לאויב ולמקור לכאב ולמחלות עבורם. קטיעת אברים והשחתתם היא פרקטיקה מקובלת.

בכל שנייה בוקעים בתעשיית בשר העוף בישראל שבעה אפרוחים. האפרוח בוקע במדגרה, הרחק מאמא תרנגולת. החוויה הראשונה שלו היא להיזרק לסרט נע. פועלים ממיינים החוצה את האפרוחים הנכים, ומשליכים אותם למכונות שמרסקות אותם בעודם בחיים (כפי שמרסקים גזר במעבד מזון) או מועכות אותם בין גלגלי שיניים. את האפרוחים האחרים אורזים בארגזים ומעבירים אותם לסככת גידול: סככה אטומה, צפופה, מזוהמת. התעשייה עיוותה את גופם של התרנגולים כדי שיגדלו במהירות, וכדי שהאברים הרווחיים שלהם (במיוחד שרירי החזה) יגדלו אף יותר מהר. כדי להגביר את הקצב עוד, נעשה שימוש בזרזי גדילה מלאכותיים. הריאות והלב מתקשים לעמוד בעומס. הרגליים צולעות וקורסות. אפרוחים רבים לא מסוגלים להיעמד ולגשת לכלי האוכל. הם מתים על הרצפה הספוגה בלשלת. בגיל שישה שבועות בלבד מגיע התרנגול הצעיר למשקל של יותר משני ק"ג - משקל השחיטה. בגיל זה הוא היה עדיין אמור לישון תחת הכנפיים של אמו. פועלים נכנסים ללול, תופסים את התרנגולים ברגליהם באלימות ודוחסים אותם לכלובים. אחד מכל מאה תרנגולים לא ישרוד את המסע האחרון, במשאית הצפופה, אל המשחטה.

גם חייה של תרנגולת בתעשיית הביצים מתחילים במדגרה תעשייתית ומנוכרת. כפי שהתעשייה פיתחה זנים מיוחדים לתעשיית הבשר, כך היא פיתחה זנים מיוחדים לתעשיית הביצים: תרנגולות שלא גדלות במהירות, אבל מטילות

הרבה ביצים. לאפרוחים זכרים מהזן הזה אין ערך כלכלי. לכן, ממיינים אותם החוצה, יחד עם האפרוחיות הנכות, ומשמידים אותם במכוונות שמועכות או מרסקות אותם בעודם בחיים. רוב חייה של התרנגולת עוברים עליה כשהיא דחוסה בכלוב רשת צר, יחד עם מספר תרנגולות נוספות. התרנגולת בכלוב לא יכולה לבטא אף התנהגות טבעית. כדי להפיג את השעמום ולפרוק את התסכול התרנגולת עשויה לנקר בנוצותיהן של חברותיה לתא. הניקור עלול להסתיים בנזק, ולכן התעשייה מקדימה וקוטמת את מקוריהן של התרנגולות. בגיל שנה וחצי עד שנתיים, כשההטלה שלה פוחתת, ממיתים את התרנגולת במכת חשמל, ואת מקומה בלול תופסת תרנגולת חדשה, צעירה.

חלק מהתרנגולות מוחזקות בלולים תעשייתיים ללא כלובים. הלולים האלו פחות מגבילים מלולי כלובים, אבל גם הם צפופים ולא טבעיים לתרנגולת. התרנגולות ממשיכות להגיע ממדגרות תעשייתיות, בלי מגע עם אמותיהן. אחיהן הזכרים ואחיותיהן הנכות הושמדו, וכשההטלה שלהן תרד יומתו גם הן.

תעשיית החלב היא בעצם תעשייה של חלב ובשר גם יחד. היא משווקת את חלב הפרות, את בשרם של עגליהן – ובבוא היום את בשרן של הפרות עצמן. חלב פרה הוא מזון־התינוקות של העגל. גוף הפרה, כמו גוף האישה, מייצר חלב רק כשהפרה בהריון ועומדת להמליט. לכן, כל פרה ברפת החלב עוברת מחזור של הריונות ולידות. ההיריון מתחיל בהזרעה מלאכותית. זמן קצר לאחר ההמלטה מפריד הרפתן את העגל מאמו ומעביר אותו לתא בידוד מרוחק, שם יזינו אותו בתחליף חלב. את האם יוליכו מספר פעמים ביום למכון החליבה, שם ישאבו את החלב מעטיניה במכונה. בעודה נחלבת היא מוזרעת שוב לקראת המלטה נוספת – וחוזר חלילה. תעשיית החלב מגדילה באמצעים מלאכותיים את כמות החלב שגופה של כל פרה מייצר. העומס הכבד על העטין מוביל לדלקות (חלק מהתאים הדלקתיים מגיע לחלב שנמכר לצרכן). העומס על הגוף מביא לבעיות בריאות ולצלעות – לעתים עד כדי כך שהפרה קורסת ואינה מסוגלת לקום על רגליה. גם פרה שלא קרסה, אולם תנובת החלב שלה ירדה, דינה נחרץ. היא מובלת לבית־המטבחיים. ומה גורלו של העגל לאחר שהפרידו אותו מאמו? את רוב העגלים מגדלים לשחיטה. חלק מהעגלות יישארו ברפת וייכנסו בעצמן למחזוריים של הזרעה, הריון וחליבה עד למיצוי כוחותיהן.

לצד הפרות והעגלים מרפתות החלב מגיעים לבתי־המטבחיים גם עגלים מזנים המשמשים לייצור בשר בלבד. חלק מהם זכו לחיות חלק מחייהם במרעה. חלק גדול מבשר הבקר בישראל מקורו בעגלים שנולדו מעבר לים: באירופה או באוסטרליה. המסע שלהם לכאן נעשה באניות־משא צפופות, במכלאות

מזוהמות סיפון על גבי סיפון. מערכות האוורור בספינות מתקשות להפיג את עומס החום הכבד. מכות ומכות חשמל נפוצות בהעמסה ובפריקה. עגלים רבים מתים. אחרים סובלים מחולי ומתשישות. בארץ יחזיקו אותם במכלאות צפופות ויזינו אותם במזון מרוכז עד שגופם יהיה גדול דיו כדי לשלוח אותם לשחיטה.

מעט מאוד פוסקים עסקו באופן שיטתי בתנאי החיים בתעשיית החי העכשווית. אחד מפסקי־ההלכה הבולטים ניתן בידי ר' משה פיינשטיין בנוגע לתעשיית עגלי החלב. בתעשייה זו מגדלים את העגלים כל חייהם על תחליף חלב דל בברזל וללא מזון מוצק. הם מוחזקים בתאים קטנים – לעתים אף בתאי בידוד שלא מאפשרים להם אפילו לישון בתנוחה טבעית. המטרה היא שבשרם יהיה בהיר ורך. הרב פיינשטיין הוקיע את צורת גידול זו וקבע שמדובר בצער בעלי־חיים: **"לא כל דבר רשאי האדם לעשות בבהמות שמצער אותם, אף שהוא להרוויח מזה"** (ספר אגרות משה, אבן העזר, חלק רביעי, בני־ברק תשמ"ה, עמ' קס"ד). בדומה לכך אסרו שורה של פוסקים (וביניהם הרב עובדיה יוסף) על פיטום אווזים. גם השיטה של הרעבת תרנגולות למשך כעשרה ימים כדי להביאן במהירות למחזור הטלה חדש נאסרה בידי כמה פוסקים, ובראשם ר' שמואל ואזנר, בעל שבט הלוי (שו"ת שבט הלוי, יורה דעה, ס' ז).

התנאים הבלתי אנושיים שבהם נמצאות כמעט כל חיות המשק מעלים את השאלה האם התוצרים של תעשייה זו יכולים להיחשב מותרים, אפילו אם השחיטה התבצעה על פי ההלכה. הרב דוד רוזן, לשעבר רבה הראשי של אירלנד, כתב ש"הטיפול הנוכחי בבעלי־חיים במשקי החי ללא ספק הופך את צריכת בשר לבלתי־קבילה מבחינה הלכתית, שכן זה תוצר של אמצעים פסולים".¹

1 Vegetarianism: An Orthodox Jewish Perspective, "in Rabbis and Vegetarianism: An Evolving Tradition, edited by Roberta Kalechofsky (Micah Publications: Marblehead, Massachusetts, 1995), 53

פרופסור ריצ'רד שוורץ נחשב לאחד מבני הסמכא הבולטים לגבי היחס לבעלי חיים ביהדות. הוא חיבר את הספרים "יהדות והישרדות גלובלית", ו"יהדות וצמחונות". בכתביו מתמקד שוורץ באופנים בהם המציאות העכשווית של הייצור של מוצרים מן החי סותרת עקרונות יהודיים בסיסיים:

מן ההיבט של צער בעלי-חיים: ההלכה היהודית דורשת מאתנו להימנע מצער בעלי-חיים ודורשת התחשבות בצרכים הבסיסיים שלהם. תעשיות המזון מן החי עומדות בסתירה גמורה לדרישה זו ולכן אינן עולות בקנה אחד עם רוח היהדות. אנו מאמינים באל 'הרחמן', ו'אב הרחמים', ואומרים בתפילות השבת ובחגים "נִשְׁמַת כָּל חַי תִּבְרָךְ אֶת שְׁמֶךָ, ה' אֱלֹהֵינוּ" - אולם תעשיית המזון מהחי כרוכה בהרבה אכזריות כלפי בעלי-חיים.

מן ההיבט הבריאותי: היהדות מחייבת שאנשים יקפידו על בריאותם ועל חייהם, ככתוב: "וְנִשְׁמַרְתֶּם מֵאֵד לְנַפְשֵׁיכֶם". אולם צריכת מזונות מן החי אינה עולה בקנה אחד עם חובה זו. מחקרים מדעיים רבים הראו את הקשר שבין תזונה מן החי לבין מחלות לב, שבץ, סוגים רבים של סרטן וסוגים אחרים של מחלות כרוניות ניווניות.

מן ההיבט הסביבתי: היהדות מלמדת ש"לֹא הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהָ; תָּבֵל, וַיִּשְׁבֵּי בָהּ" (תהלים כ"ד, א'), ושנאנחנו שותפים ועמיתים של ה' בשמירה על העולם. אולם תעשיית המזון מן החי האינטנסיבית המודרנית תורמת באופן משמעותי להתחממות גלובלית, לסחף ולדלדול הקרקע, לזיהום המים, לשימוש מוגזם בדשנים וחומרי הדברה כימיים, להרס של יערות הגשם ושל בתי גידול אחרים ולפגיעה סביבתית רבה. ניתן לנו להיות שומרי האדמה, ככתוב "וַיִּנְחֵהוּ בִּגְן־עֵדֶן, לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ" (בראשית ב' טו'), אולם אנו מועלים בתפקידנו, בין השאר בנוק הסביבתי שאנו גורמים ע"י תעשיות המזון מן החי.

מן ההיבט של ערבות הדדית: היהדות מדגישה שעלינו לעזור לעניים ולחלוק את לחמנו עם הרעבים. אולם יותר מ-70% מהדגנים בחקלאות בארצות הברית ניתנים כמזון לבעלי-חיים המיועדים לשחיטה, בזמן שבכל שנה 20 מיליון בני אדם ברחבי העולם מתים מרעב. תזונה מן הצומח בלבד הייתה יכולה לספק את כל צורכי המין האנושי ולמנוע רעב.

פרופ' שוורץ גורס שעלינו לשקול ברצינות להפחית באופן חד או לבטל לגמרי את הצריכה של מוצרים מן החי. כל אחד מהטיעונים הללו כשלעצמו מציג סתירה בין ערכי היהדות לבין הפרקטיקות הנוכחיות, סתירה שדי בה כדי לקרוא לנו, כיהודים, לשקול תזונה מן הצומח. צירוף הטיעונים הללו מהווה סיבה משכנעת לקהילה היהודית לקיים דיון רציני בסוגיות אלה.

לסיכום: התורה, התלמוד, ראשונים ואחרונים, הדגישו תמיד את מצוות הרחמים כלפי יצורים אחרים. מאחר שכך, תשומת לב מחודשת לערכי מוסר אלו לא תייצג התרחקות מהמסורת היהודית, כי אם חזרה אליה. למרבה הצער, המסורת היהודית ארוכת השנים של גידול בעלי-חיים באופן מתחשב כמעט ונשכחה. מי כיום זוכר את סיפורו של האיכר הסלובקי וקרנן השואה, איציק רוזנברג, אשר בעודו נלקח אל מותו על ידי הגרמנים, זעק לשכנו וביקשו לשים אוכל ומים לתרנגולות שלו, בהזכירו לו כי צער בעלי-חיים הוא מצווה מדאורייתא.

כיום על כל יהודי להביא בחשבון את הנזק העצום שבני אדם גורמים לכדור הארץ וליצורים אשר חיים בו, ובמיוחד לתת דעתו על האכזריות שמופנית נגד בעלי-החיים במשקים. עלינו לשאול האם כך התכוון הקב"ה שנתייחס אל הבריאה, עליה נאמר "וַיֵּרָא אֱלֹקִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד" ושניתנה לנו למשמרת.

קשה להעלות על הדעת שההתעללות האיומה בבעלי-חיים תשביע את רצונו של אל רחום. האם זה באמת יכול להיות רצון ה', אשר מצוותיו הראשונות התייחסו לבעלי-חיים, ואשר ציווה עלינו בתורה לאפשר לבעלי-החיים יום מנוחה שלם בשבת, להשאיר יבול בשדות עבור חיות הבר, לאפשר לשור לאכול בזמן עבודתו, ושפעם אחר פעם אסר על אכזריות כלפי בעלי-חיים?

כפי שכתב הרב חיים דוד הלוי: "ולמה צריכים אנו דווקא בערב היום הקדוש, להתאכזר על בעלי-חיים, ללא כל צורך, ולטבוח בהם ללא רחמים, בשעה שאנו עומדים לבקש חיים על עצמנו מאת אלוקים חיים"? (עשה לך רב, חלק ג, עמ' ס"ז). הדברים נאמרו לעניין מנהג הכפרות, אך השאלה צריכה להדהד במעשינו לכל אורך השנה.

